

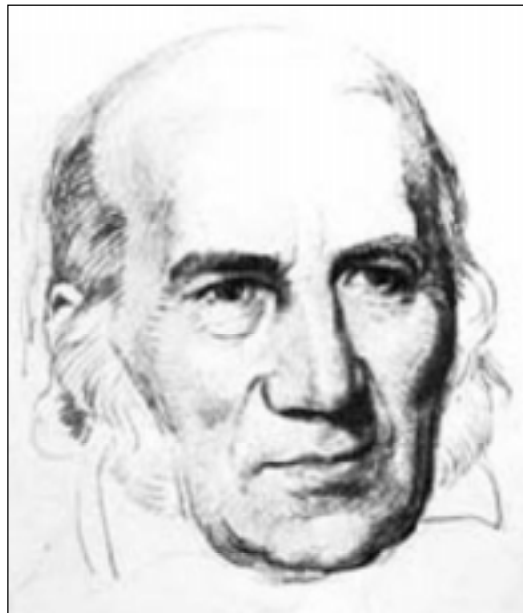
Sind og sjæl

Af Peter Rygaard Lassen

Grundtvig kaldte mennesket "et guddommeligt eksperiment af støv og ånd." De fleste videnskabsmænd ville afvise dette udsagn. Men er materien alene nok til at forklare vores intuitive opfattelse af verden og os selv? Er vi andet end vores krop? Er vi ansvarlige for vore handlinger? Det er store spørgsmål, som i forskellige former har beskæftiget menneskeheden til alle tider. Et materialistisk verdensbillede har efter min mening helt absurde og uacceptable konsekvenser, når man betragter menneskets sind eller sjæl ud fra den synsvinkel.

Vi vil nedenfor beskrive og overveje de logiske konsekvenser af nogle sjæl-legemeteorier og på den baggrund spørge, om et rent materialistisk udgangspunkt kan holde. Det er altså selve materialismen, som står for skud. Videnskabsfolk må erkende

Et utraditionel portræt: Denne artikel er skrevet af ph.d.-stipendiat og cand.polyt. Peter Rygaard Lassen, der som illustration har leveret denne nydelige scanning af sin egen hjerne

Grundtvig kaldte mennesket "et guddommeligt eksperiment af støv og ånd." Se mere herom f.eks. i Solveig Bøyes artikel "Grundtvigs menneskesyn" (1998), som findes på adressen: <http://grundtvigsiden.homepage.dk/artikler/mksyn.htm>

muligheden for – eller måske ligefrem nødvendigheden af – at der kan eksistere andet og mere end elementarpartikler og naturlove.

1. Filosofiske udgangspunkter

Begreberne bevidsthed, sind og sjæl er svære at afgrænse, og forskellige forfattere er da heller ikke helt enige – nogle undgår fx at bruge ordet sjæl. I dette afsnit vil jeg præsentere nogle væsentlige filosofiske holdninger og deres relation til sjæl-legemeproblematikken. De falder i to hovedkategorier, dualistiske eller monistiske, alt efter om de anerkender nogen virkelighed ud over den fysiske verden eller ej.

René Descartes (1596–1650) har med sit forsvar for dualismen haft stor indflydelse på opfattelsen af sjæl-legeme-problemet

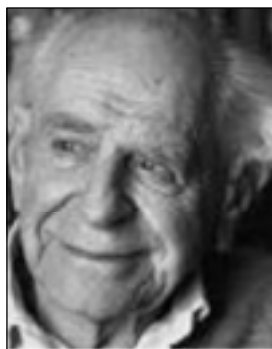
1.1 Dualisme

René Descartes (1596–1650) har haft stor indflydelse på opfattelsen af sjæl-legeme-problemet [1]. Vigtigst er hans idé om, at den skabte verden består af to grundlæggende forskellige substanser: den materielle verden (*res extensa*) og bevidsthedens verden (*res cogitans*). Han forestillede sig, at alle hændelser forløber parallelt i de to verdener. Derved kunne den fysiske verden være styret af deterministiske love, mens sjælen ikke var underlagt disse begrænsninger. Descartes havde dog et problem med at forklare, hvordan den frie sjæl kan få nogen indflydelse på en persons handlinger, der jo udspilles i den fysiske verden.

På Descartes' tid var der en udbredt forestilling om sjælen som en lille styrmand placeret bag øjnene. Denne *homunculus* (latin for lille menneske) modtog alle sansindtryk og styrede musklernes bevægelse. Ingen vil vel i dag seriøst holde fast ved den teori. Alligevel rammer det meget godt *følelsen* af at være menneske. Det berettiger en fortsat brug af ordet – om ikke andet så som metafor.

Et mere nutidigt bud på en dualistisk verdensopfattelse kommer fra Karl Popper (1902-94) [2], der opererer med tre kategorier: Verden 1, 2 og 3. Verden 1 er den objektive, fysiske verden af stof og energi: atomer, muskler, hjerner...

Verden 2 er de psykologiske eller mentale fænomener; vores indre verden. Her finder vi følelser, vilje og subjektive erfaringer (bevidste som ubevidste). I en vis forstand

Videnskabsfilosoffen Karl Popper (1902-94) (t.v.) har sammen med hjerneforskeren John Eccles (1903-97) argumenteret for en moderne dualisme. Popper har bl.a. argumenteret for, at spekulationerne om bevidsthedens oprindelse "sandsynligvis aldrig vil kunne udvikle sig til en videnskabelig teori, der vil kunne testes". (Citeret fra N.H. Gregersen: "Naturvidenskab og livssyn" Munksgaard 1993, p.255)

findes der en Verden 2 for hver af os. Verden 3 er mere abstrakt. Den består af menneskets kultur, sprog, etiske værdier samt videnskabelige problemer og logiske argumenter. Her kan vi let komme til at blande Verden 1 og 3 sammen, men et par forklaringer kan måske gøre adskillelsen tydeligere. To eksemplarer af samme bog er forskellige objekter i Verden 1, men samme objekt i Verden 3, fordi *indboldet* - den sprogligt formulerede menneskelige kundskab - hører til Verden 3. Desuden skal det bemærkes, at alle videnskabelige teorier uden skelen til sandhedsværdi hører under Verden 3. Og som sådan kan de gøres til genstand for logiske overvejelser.

Disse er Poppers tre verdener. Han forestiller sig så, at der er kausal vekselvirkning mellem Verden 1 og 2 og mellem Verden 2 og 3. På den måde bliver den fysiske verden (mere præcist vore hjerner) åben for ydre årsagsmæssige påvirkninger. Nobelpristageren John Eccles (1903-97) [3] arbejdede sammen med Popper. (Se også ORIGO nr. 44, 1994)

1.2 Monisme

Monismen hævder, at virkeligheden kun består af én substans. Videnskabsfolk med denne opfattelse kan vi også betegne som

T.v.: Fransk frimærke med fysikeren Laplace (1749-1827), som opfattede verden som fuldstændig deterministisk

T.h.: Fysikeren Werner Karl Heisenberg (1901-1976) argumenterede med sine usikkerhedsrelationer for en fundamental ubestemthed i naturen, dvs. en grundlæggende indeterminisme

'materialister', idet deres grundholdning er: Den fysiske verden er alt, hvad der eksisterer, og derfor er den isoleret fra ydre påvirkninger. Materialisme i sin mest ekstreme form benægter eksistensen af bevidsthed og mentale fænomener.

Materialismen anerkender kun Verden 1 som virkelig, så alt kan reduceres til fysiske bestanddeles vekselvirkning. Vi ikke blot har en krop, vi *er identiske med* vores kroppe. Således elimineres sjæl-legeme-problemet, og vi må forvente at finde en videnskabelig forklaring på sindet. Døden er blot afslutningen på livsprocesserne, og ingen sjæl lever videre efter døden. En repræsentant for denne holdning er Francis Crick (født 1916) [4].

Verden 2 er en delmængde af Verden 1, nemlig de dele af hjernen, som er associeret med bevidste fænomener. Dette betyder, at vore meninger og følelser er lokaliserede til bestemte steder i hjernen, og deres dynamik følger lovmæssige sammenhænge. Man kan betragte hjernen som en computer, der kører en form for personligheds-program.

2. Determinisme kontra indeterminisme

Spørgsmålet om, hvorvidt verden er deterministisk indrettet, er selvsagt af stor betydning for, om vi kan have en fri vilje. Laplace (1749-1827) opfattede verden som fuldstændig deterministisk: Ud fra et præcist kendskab til alle partiklers positioner og kraftpåvirkninger til et bestemt tidspunkt

ville man kunne beregne tilstanden på et hvilket som helst andet tidspunkt [2]. Herunder skal vi se, hvordan den moderne fysik modificerer den deterministiske tankegang.

2.1 Kvantemekanik

I starten af det 20. århundrede blev fysikken revolutioneret af kvantemekanikken. Blandt de vigtigste resultater inden for den disciplin er Werner Heisenbergs usikkerhedsrelation, der udtrykker en fundamental ubestemthed i naturen: Man kan ikke samtidig kende en partikels position og impuls med arbitrær nøjagtighed. Dermed bliver Laplaces beregningsprojekt umuliggjort i praksis. Når man foretager en måling, støder man også ofte på et indbygget tilfældighedsaspekt, idet det enkelte eksperiment er uforudsigeligt, men dog ved et stort antal gentagne forsøg viser sig at beskrive en veldefineret, statistisk fordeling.

Niels Bohrs korrespondensprincip bør også nævnes. Det siger, at et kvantemekanisk system vil nærme sig en klassisk, newtonsk beskrivelse, efterhånden som fx størrelsen eller energien vokser. Denne såkaldte klassiske grænse er dog ikke veldefineret.

2.2 Ikke-lineær dynamik

Den ikke-lineære dynamik (eller populært kaosteorien) kom til i sidste halvdel af det 20. århundrede. Eksempler på kaotiske systemer er vejret eller et terningkast. Kaotiske systemer er stadig deterministiske – det "tilfældige" ligger i, at udfaldet ikke kan for-

Forskellen mellem menneske og maskine. Ingen vil drage en computer til ansvar, hvis den begår fejl. En computer følger jo blot et program. I stedet kan man bebrejde konstruktøren eller programmøren

udsiges, fordi vi ikke kender begyndelsestilstanden med uendelig nøjagtighed. Her har vi endnu et problem for Laplaces opfattelse.

2.3 Computere og bevidsthed

Vil en computer nogensinde kunne opnå bevidsthed? Ja, hvis det blot er et spørgsmål om tilstrækkelig kompleksitet af et elektronisk netværk, så er det muligt. Funktionalismens analogi mellem hjerner og computere er nærliggende. For eksempel kræver begge en form for styring for at kunne fungere. Hos mennesker er det bevidstheden, og hos computere er det software, der står bag opførelsen. Men på den anden side regner vi normalt med en fundamental forskel: ingen vil drage en computer til ansvar, hvis den begår fejl. Så bebrejder man i stedet konstruktøren eller programmøren. Det viser, at vi i praksis tænker anderledes om mennesker. Det er klart, at bevidsthed i en computer vil være deterministisk, da en computer blot følger et program slavisk ud fra logiske regler.

3. Sind og sjæl: den virkelige gåde

Det virker som om, nogle er af den opfattelse, at en videnskabelig beskrivelse af bevidsthed er nok til også at forklare sindet og sjælen – hvis en sådan eksisterer. Måske

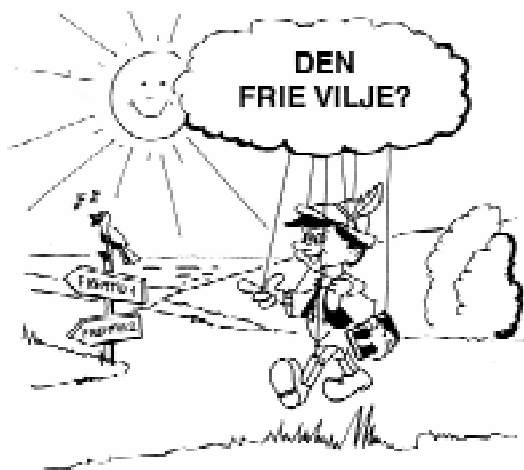
skinner det tydeligst igennem, når man uden videre overfører resultater af dyreforsøg til mennesker. At pattedyr har bevidsthed, følelser og fantasi synes hævet over al tvivl, men hvor meget af Verden 2 har de? Har de moralske overvejelser ligesom mennesket? Har de fri vilje, samvittighed og andet, som vi vil henføre under betegnelsen sind eller sjæl? Vi kan også stille spørgsmålet på en anden måde: Er sindet bare et emergent ledsagefænomen til bevidsthed, eller skal vi søge dets oprindelse andetsteds? Hvis vi kun betragter bevidsthed og aldrig overvejer sindet og sjælen, så løser vi slet ikke gåden. Bevidsthed har vi sandsynligvis tilfælles med pattedyrene; derfor må vi for at finde sjælen se nærmere på det, som tilsyneladende adskiller dem og os: Fri vilje, etik, moral, filosofi og religion.

Hvordan kan vi finde sindet eller sjælen? Videnskabelige studier af Verden 1 kan ikke i sig selv bevise eksistensen af noget metafysisk; en uforklarlig hændelse kan lige så godt skyldes manglende viden om fysikken. *Naturvidenskaben* har pr. definition sat sig selv uden for at kunne studere andet end Verden 1. Men der er altid en filosofi bag ens videnskabelige arbejde, og videnskabelige resultater har betydning for filosofien. Vores fælles udgangspunkt er, at vi stoler på vore sanser og rationelle dømmekraft.

3.1 Fri vilje

Den primære ingrediens i sjælen må være fri vilje, muliggjort ved den fysiske verdens kausale åbenhed. Vi bør bemærke, at viljehandlinger ikke primært har at gøre med kausalitet, men intentionalitet. En fri handling udføres med et formål, mens en tvungen handling (fx en refleks) udføres på grund af en årsag. At vi har reflekser ligesom dyrene, kan derfor ikke blot ekstrapoleres til at være sandheden om hele vores adfærd. Materialisten er nødt til, hvis han afviser fri vilje, at efterrationalisere en tilsyneladende viljehandling ved at forklare årsagerne til den.

Er vores følelser eller vilje ikke andet end kemi i hjernen? I så fald er viljen ikke fri, men bundet til naturlovene. Det er velkendt, at følelser og vilje genererer signaler

Er valgfrihed en realitet eller en illusion? Er vores følelser eller vilje ikke andet end kemi i hjernen? I så fald er viljen ikke fri, men bundet til naturløvene

i hjernen. Men er disse signaler alt, hvad der er? Hvis man udefra kunne generere samme signaler i hjernen, som transmitteres rundt under en viljesakt, kunne man så fjernstyre en person? Og ville vedkommende så opdage det eller mene selv at være bestemmende over sine handlinger?

3.2 Etik og moral

Er mennesket kvalitativt noget særligt i forhold til dyrene? Mange vil sige nej, men afviser alligevel visse typer menneskeforsøg som uetiske. På hvilket grundlag? Hvis begreber som etik og moral skal have nogen reel mening, forudsætter det en fri vilje. Hodgson fremhæver desuden, at fakta om den materielle verden aldrig kan omsættes til en objektivt sand moral [5]. Moralske værdier kan derimod gøres til genstand for rationelle overvejelser og debat. Men enhver, der nærer betænkeligheder ved menneskeforsøg, vil jeg betegne som "skabsdualist".

Selvfølgerlig kunne vi ud fra en symmetri-betragtning antage den moralske holdning, at vi ikke må gøre mod andre, hvad vi ikke ønsker gjort mod os selv. Eller positivt udtrykt: "Alt, hvad I vil, at mennesker skal gøre mod jer, det skal I også gøre mod dem." Men det er et citat af Jesus. Det kan ikke

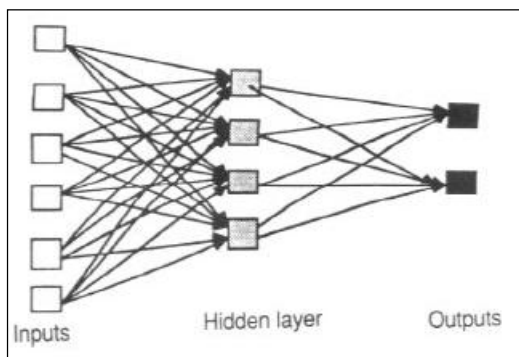
Det etiske valg. Hvis begreber som etik og moral skal have nogen reel mening, forudsætter det en fri vilje

være forpligtende, med mindre der er en overmenneskelig autoritet bag udsagnet. Vi kunne lige så godt forsvare at undertrykke de svage for at sikre artens videre udvikling frem mod et højere væsen. For dem, som anfægtes af den naturlige udvælgelses brutalitet, er der ikke andet at gøre end at søge ly under en anden religion (!) end darwinismen.

3.3 Det ondes problem

Ville menneskeheden blive moralsk bedre, hvis vores intelligens blev videreudviklet? De værste slyngler, vi kan komme i tanker om, Hitler, Milosevic, Saddam Hussein ..., mangler netop ikke intelligens, men moral, medlidenhed og samvittighed. De har stillet sig i ondskabens tjeneste. Og de har evnet at få almindelige mennesker med på deres vanvittige planer, fordi vi alle er gjort af samme stof som dem. Det er menneskeligt at fejle.

Dette er faktisk en del af kristendommens svar på det ondes problem. Spørger man, hvordan kan der være så meget ondt i verden, hvis der er en kærlig Gud, så er det nærliggende at konkludere, at Gud enten er ond eller fraværende. Vi er tilbøjelige til at bebrejde Gud for det onde, som sker, mens vi selv tager æren for det gode. Sand-

Grundprincippet i de mest almindelige kunstige neurale netværk. Hver forbindelse er forsynet med en faktor, som inputværdien ganges med. Hver neuron har en tærskel, som den samlede inputværdi skal overstige for at få neuronen til at "fyre". Denne datalogiske teknik har vist sig velegnet til konstruktion af systemer beregnet til mønstergenkendelse

heden er snarere omvendt.

Hvad er materialismens svar på det ondes problem? Den har ikke noget. Eller rettere: Den ser slet ikke noget problem. *Det, der sker, er det rigtige*. Hvad enten verden er deterministisk, tilfældig eller midt imellem, så kan vi ikke opdele hændelser i gode og onde. Et kunstigt neuralt netværk (se figuren) kan måske lære at skelne godt og ondt (dvs. lære en etisk holdning), men vi kan ikke tilskrive dets eller vores mening om godt og ondt nogen sandhedsværdi inden for Verden 1. Der kan højst være tale om, at noget *føles* godt eller ondt. Men følelser er noget subjektivt. Hvad nu, hvis jeg slår en person ihjel hurtigt og smertefrit, fordi jeg føler glæde ved det? Så har jeg ikke voldt nogen smerte og fortjener vel ingen kritik?

4. Konklusion

Vi har set på, hvordan to typer verdensop-

fattelser når frem til vidt forskellige svar på spørgsmålet om fri vilje, etik og sjælens eksistens. Jeg kan ikke acceptere materialismens jantelov: Du skal ikke tro, du er nogen. Uden metafysik (sind eller sjæl) bliver verden meningsløs, idet begreber som vilje, ansvar, godt og ondt mister deres mening. Når jeg udfører en handling, kan den måske beskrives deterministisk. Men den kan ikke forklares rent materialistisk. Reel fri vilje forudsætter påvirkning fra en sjæl, der ikke er en del af den fysiske verden. Det er og bliver en trossag, hvorvidt ordrene til at bevæge musklerne genereres internt af hjernen eller skyldes påvirkning fra en sjæl. Men jeg har påpeget det meningsløse og erfaringsstridige ved den gængse, videnskabelige opfattelse. Det kan forhåbentlig få læseren til at være mere bevidst om sit eget ståsted. Vi kan lige så godt vælge et rationelt, selvkonsistent religiøst udgangspunkt, for der er intet at tabe og alt at vinde.

Litteratur

- [1] Poul Lübcke, redaktør. *Politikens filosofi leksikon*. Politikens Forlag A/S, 1983.
- [2] Karl R. Popper. *The Open Universe: An Argument for Indeterminism*. Century Hutchinson Ltd., 1982.
- [3] John C. Eccles. *How the Self Controls Its Brain*. Springer-Verlag Berlin Heidelberg, 1994.
- [4] Francis Crick. *The Astonishing Hypothesis: the Scientific Search for the Soul*. Charles Scribner's Sons, 1994.
- [5] David Hodgson. *The Mind Matters: Consciousness and Choice in a Quantum World*. Oxford University Press, 1991.

Artiklen er en bearbejdet og forkortet udgave af en artikel på www.skabelse.dk